

Розділ 2. В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ: ДИСИДЕНТ, ЖУРНАЛІСТ, ДЕРЖАВНИК

Життя В'ячеслава Чорновола тісно пов'язане з Львівщиною. Навіть була поширеною думка, що він народився в Західній Україні, хоча насправді походив із такої ж непокірної і войовничої української землі, що з давнини межувала з диким степом. Сьогодні вона називається Черкащиною. Небезпечне порубіжжя впливало на гартування з малечку незламної, свободолюбивої риси в характері мешканців цієї землі. Найдавніший представник роду Чорноволів, про кого збереглася інформація, прапрадід Стратін Чорновіл, – яскравий представник цієї когорти людей. Коли на початку ХІХ ст. увели кріпацтво в його с. Вільхivecь, він спалив поміщицький маєток і втік у Бессарабію. За якийсь час повернувся й осів у сусідньому, вільному від кріпацтва козацькому селі Юрківка.

В'ячеслав Чорновіл народився під час митарства батьків по роботах у різних населених пунктах у с. Ерки Катеринопільського району Київської області (тепер – Звенигородський район Черкаської області). Нащадків Стратіна, мабуть, вабило до прадідівських земель, тому за певним збігом обставин батьки В'ячеслава переїхали до Вільхівця, де оселилися та ростили своїх дітей.

Життя батьків було переповнене небезпеками і турботами, що примусили їх часто змінювати роботу й переїхати в інший район. Як і їхні предки, вони жили у важкі часи російсько-комуністичного терору за правління Йосипа Сталіна. Особливо напруженим для родини став 1937 р., коли розстріляли батькового брата Петра, який був керівником Уманського надрайонного управління освіти. Небезпека репресій нависла над братом «ворога народу». Це призвело навіть до того, що батьки не записали у свідоцтво про народження справжню дату народження В'ячеслава – 24 грудня 1937 р., а подали 1 січня 1938 р. Зробили такий запис у документі, щоб не нагадувало про переповнений жахами репресій трагічний 1937 р.

Батьки не тільки намагалися викинути з пам'яті ці драматичні спогади, але й хотіли убезпечити від них своїх дітей, замовчуючи правду. Однак із дитинства В'ячеслав був свідком російсько-комуністичних жаків: бачив кістки жертв Голодомору 1932–1933 рр., слухав розповіді сусідів, сам пережив голод 1946–1947 рр. У другій половині 1940-х років його батько мусив їздити в райцентр, звідки повертався втомленим і невдовзі захворів на виразку шлунка. Ця не зрозуміла для нього сімейна тривога вселила неспокій, про що він згодом писав¹. Набагато пізніше В'ячеслав дізнався, що батька періодично викликали в районне управління Народного комісаріату внутрішніх справ, бо на нього писав

¹ В'ячеслав Чорновіл: «Як брати обнімемося, але не скоро» [інтерв'ю з В. Чорноволом] / записав В. Гаман. *Віче*. 1997. № 12. С. 93.

доноси вчитель фізики зі школи. Брат «ворога народу», обвинувачений наклепником в «українському буржуазному націоналізмі» за викладання української літератури з «ворожих позицій», став «доречним» об'єктом для розробки справи в часи нового сплеску комуністичних репресій. Але, як і наприкінці 1930-х років, лихо минуло сім'ю, все обмежалося профілактичними розмовами.

Попри ці обставини, батьки прагнули, щоб діти отримали належну освіту й мали гідне життя. Тому спрямовували їхнє навчання, підтримували духовне зростання, передплачували багато газет і журналів, обговорювали з ними нові книжки. Малий В'ячеслав мав потяг до освіти, наполегливо вчився, сумлінно виконував усі домашні завдання, навіть найважчі тригонометричні математичні задачі. Прагнув бути у всьому першим і найкращим². Після кожного навчального року отримував похвальні грамоти за успіхи³. Завчасно планував свій день, дотримувався розпорядку. Незважаючи на невеликі батьківські вчительські статки, намагався виглядати охайно й акуратно. Поряд із завзятістю і вимогливістю до себе та інших, він підтримував ближніх. Не дозволяв списувати, але допомагав порадами і роз'ясненнями, ділився перекусами з однокласниками, якщо ті не мали обіду.

В'ячеслав брав участь у роботі різних шкільних гуртків, виступав на святкових заходах, де, бувало, розповідав власті вірші. Його поезію друкували в республіканській і районній пресі⁴. Створив редакцію шкільної сатиричної газети «Перець», яка висвітлювала життя школи. Допомагав учителям організувати заходи з покращення рівня підготовки учнів до уроків та дотримання дисципліни у школі. За таку активну діяльність його обрали керівником учнівської піонерської, а невдовзі комсомольської організації. На цих громадських посадах він виявив себе в посиленні політико-виховної роботи як серед учнів, так і колективів цукрового заводу та колгоспу села. Провів низку передвиборчих заходів під час виборів депутатів Верховної Ради Союзу радянських соціалістичних республік (СРСР). Проводив роботу з інтенсифікації допомоги школярів колгоспу, створював і очолював шкільні бригади, які працювали в колгоспному господарстві.

Після закінчення школи в 1955 р. вступив на філологічний факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка. Однак його більше вабила публіцистика, тому перевівся на факультет журналістики який вважався одним із найбільш вільнодумних в університеті, тому був на межі закриття.

Від початку перебування В'ячеслава в Києві в нього почалася світоглядна трансформація. Серйозним випробуванням його цінностей, вихованих на комуністичних ідеологемах, було зневажливе ставлення до української мови в «столиці радянської республіки». Фальшовані реалії викликали в нього протест,

² Чорновіл В. Твори: в 10 т. / упоряд. В. Чорновіл; передм. М. Коцюбинської. Київ: Смолоскип, 2005. Т. 4. Кн. 2. С. 803.

³ Автобіографія В. Чорновола. *Архів Київського національного університету імені Т. Шевченка. Особова справа Чорновола В. М.*

⁴ В'ячеслав Чорновіл: «Я почуваю себе галичанином, і наддніпрянцем, і навіть трошки донбасцем...» [інтерв'ю з В. Чорноволом] / записала Л. Гадомська. *Тернопіль вечірній*. 1994. 26 лютого. С. 3.

який виявився у принциповій позиції спілкуватися українською мовою навіть на заняттях із російською мовою викладання. Радикально В'ячеслав почав переосмислювати свої погляди після доповіді Микити Хрущова про розвінчання культу особи Сталіна на XX з'їзді Комуністичної партії Радянського союзу (КПРС). Інформація про репресії шокувала багатьох, спричинилась до формування нового покоління, яке орієнтувалося на національні традиції. Згодом В'ячеслав Чорновіл говорив, що «сувора правда партійного з'їзду багато в чому навчила, насамперед – нічого не брати на віру, до всього доходити своїм розумом, бути громадянином, а не обивателем, відчувати власну відповідальність за загальні справи»⁵. Вплинули на нього і події, що відбулися 1956 р. у Польщі, а особливо в Угорщині, де радянські танки знищували борців за свободу угорського народу. Інформацію про це студенти Київського державного університету імені Тараса Шевченка отримували безпосередньо від одногрупників-громадян країни Східної Європи.

Під впливом реалій та нової інформації В'ячеслав перестав бути радянським активістом, комсоргом групи. Навпаки, він радив одногрупникам не брати участі в ідеологічно-виховних заходах, а займатися самоосвітою, пізнавати національну культуру тощо. Дискутував із цього приводу, аргументував свої слова маловідомою для інших інформацією. Впевненості йому додавали знання, отримані під час спілкування з гуртом університетських викладачів, які збиралися в кабінеті завідувача кафедри хімії університету Андрія Голуба. Вони обговорювали різні питання української історії та культури. Там В'ячеслав мав змогу почитати заборонені книжки, які приносив професор Іван Шевченко із спецфондів бібліотеки Академії наук. Зокрема, читав «Ілюстровану історію України» Михайла Грушевського, «Історію Русів» тощо.

Саме в період навчання на другому–третьому курсі увиразнилися контури його нової системи координат. Мабуть, тоді ще не були визначені його позиції щодо політичного, культурного, економічного, соціального становища українського народу, власного місця в боротьбі за національне самоствердження українців, однак характерні риси власного національного «Я» вже проступили⁶.

Критичне ставлення до комуністичної дійсності з характерною для неї обмеженістю прав людини в радянському суспільстві В'ячеслав поширював на сторінках університетської газети «За радянські кадри», до складу редакції якої входив із першого курсу. У його матеріалах йшлося про низький рівень викладання предметів, утиски викладачами прав студентів⁷.

Нетипові як для радянського студента погляди привернули до В'ячеслава увагу комсомольсько-комуністичного активу університету. Його «ідейну незрілість» та «ревізійністські погляди» розкритикували в газеті факультету журналістики «Слово – зброя» та на курсових комсомольських зборах. Завдяки старанням декана факультету Матвія Шестопаля, який був освіченою, інтелігентною,

⁵ Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). Ф. 6. Спр. 72644. Т. 3. Арк. 23.

⁶ Деревінський В. Ф. В'ячеслав Чорновіл: дух, що тіло рве до бою. Харків: Віват, 2016. С. 36.

⁷ Гайовий Г. Українське задзеркалля. Київ: Вид. центр «Просвіта», 2007. С. 274.

щирою та національно свідомою особистістю, він уникнув відрахування з університету. Проблему вдалося залагодити, проти В'ячеслава мусив узяти академічну відпустку й поїхати на так зване «комсомольське» будівництво домни у м. Жданов (тепер – Маріуполь).

Вимушена поїздка виявилася корисною для професійного зростання: після кількох днів роботи теслею на будові його скерували у виїзну редакцію столичної газети «Київський комсомолец». За піврічний період роботи в газеті він здобув важливий практичний досвід інтенсивної підготовки номерів щоденної багатотиражки. Як керівник редакції, В'ячеслав мав можливість спілкуватися з багатьма працівниками будови і користувався цим, розмовляти з ними про українські цінності, культуру.

Поновившись у другій половині 1958 р. на навчання в університеті, В'ячеслав продовжив поглиблено цікавитися українським минулим, культурою, забутими й репресованими діячами. Брав участь у різних заходах, де обговорювали ці питання, зокрема з тими, кому вдалося повернутися з радянських концтаборів. Відвідував засідання університетської літературної студії імені Василя Чумака, Клубу творчої молоді, який очолив Лесь Танюк, активно долучився до їхньої діяльності. Лесь Танюк так писав про участь В'ячеслава Чорновола в роботі клубу: «... якщо для багатьох йшлося в Клубі про бажання об'єднати під новими прапорами всю творчу молодь, вирвати її, так би мовити, з-під панування “старих баняків”, то В'ячеславу вже на цьому етапі йшлося про українську молодь, про українську культуру»⁸.

В'ячеслав Чорновіл був яскравим представником нового покоління української інтелігенції, яке формувалося під впливом дозованої лібералізації радянського тоталітарного режиму. Покоління, представники якого скористалися припиненням масових репресій і переслідувань за будь-які вияви національного самовиявлення та приступили до пробудження українського національного культурного життя. Вони стали національними будителями шістдесятих років ХХ ст. Відома українська літературознавиця Михайлина Коцюбинська вважала, що «шістдесятники – то спонтанний вияв духовного дозрівання, нового мислення, нової системи цінностей, нового осмислення національного досвіду в надрах тоталітарної системи. Вони виховувались саме в ній, у цій системі... Коли ж на хвилі післякультурівського оновлення відкрився колосальний масив нового знання, відкрилася приховувана правда, пішли їй назустріч і мали мужність будувати своє життя згідно з її велінням»⁹.

Невипадково В'ячеслав Чорновіл обрав темою дипломної роботи вивчення ідейної спадщини та громадської діяльності одного з відомих діячів українського національного відродження ХІХ ст. Бориса Грінченка. Щобільше, на момент підготовки дипломної роботи він ще фактично залишався забороненою особою в підрадянській Україні. Тому вибір такої неоднозначної на той час теми був

⁸ Танюк Л. Коли ми були молоді. *Чорноволівські читання* / [упоряд. М. Влашук]. Київ: МАУП, 2003. С. 22.

⁹ Коцюбинська М. Іван Світличний, шістдесятник: [передмова]. *Світличний І. У мене тільки слово* / ред. рада.: В. Шевчук та ін.; упоряд. та прим. Л. Світличної, Н. Світличної. Харків: Фоліо, 1994. С. 4.

для В'ячеслава Чорновола та його наукового керівника Павла Федченка досить сміливим і навіть ризикованим.

Дослідження поглядів Бориса Грінченка вплинуло на все його життя. В'ячеслав зрозумів, що ті самі проблеми, які турбували Грінченка в ХІХ ст., продовжують існувати і в його час. Змінилася тільки назва держави, а суть владного режиму залишилася такою ж. У представників владної верхівки збереглося негативне ставлення до українського народу, його історії, культури, освіти, мови. Тож опрацювання матеріалів, пов'язаних з особистістю Грінченка, які В'ячеславу вдалося знайти за сприяння його наукового керівника у спецархівах, виявилось «вирішальним моментом у його національному самоутвердженні»¹⁰. Він вважав, що на момент закінчення університету його світогляд остаточно сформувався, і надалі він лише примножував свої знання, набував додаткового досвіду¹¹.

У 1960 р. В'ячеслав успішно захистив дипломну роботу й отримав диплом з відзнакою. Він був серед небагатьох студентів, які завершили освітню програму з найвищими оцінками, однак через те, що, як написав у характеристиці на нього тодішній декан факультету журналістики Володимир Рубан, – «відійшов повністю від громадського і комсомольського життя»¹², не отримав роботи у столиці. Влаштувався працювати на Львівській студії телебачення, де проходив переддипломну практику. На посаді редактора, а згодом старшого редактора передач для молоді вів їх у прямому ефірі. Головний акцент у роботі ставив на показі у всьому українського національного колориту. Героями його передач були і репресовані українські літератори, і митці, і представники нової генерації творчих особистостей. Уникнення неодмінної комуністичної ідеологічної складової в тематиці передач викликало зацікавлення до його особи з боку відповідальних за радянську цензуру. Однак це його не бентежило, він налагоджував контакти з львівською інтелігенцією, поповнював свою бібліотеку книжками, які були надруковані до радянської окупації.

У Львові В. Чорновіл продовжував досліджувати життя і діяльність Б. Грінченка. Через наполягання свого наукового керівника П. Федченка 1963 р. повернувся до Києва для завершення кандидатської дисертації. Переїхав удвох із дружиною Оленою Антонів. Наступного року в них народився син Тарас.

Спочатку влаштувався на комсомольську посаду на будові Київської гідроелектростанції (ГЕС), а невдовзі став працювати літературним редактором радіогазети «Комсомольська ГЕС». Як і на будові домни в Маріуполі, проводив роботу з піднесення національної свідомості молодих робітників, давав їм читати самвидав. Поглибив контакти з київською творчою інтелігенцією, активно долучався до проведення різних культурних акцій, зокрема до діяльності Клубу

¹⁰ Федченко П. Про наукову студію В'ячеслава Чорновола «Публіцистика Бориса Грінченка». *Чорновіл В. Твори*: в 10 т. / упоряд. В. Чорновіл; передм.: В. Яременка, М. Коцюбинської. Київ: Смолоскип, 2002. Т. 1. С. 546.

¹¹ Чорновіл В. Воспитание украинского федералиста. *Век XX и мир*. 1992. № 2. С. 28.

¹² Характеристика на студента 5 курсу факультету журналістики Чорновола В. М. Особова справа Чорновола В. М. *Архів Київського національного університету імені Т. Шевченка*.

творчої молоді. Брав участь у створенні і перевезенні самвидавчих матеріалів, зокрема між Львовом та Києвом.

Про оригінальну українську культуру В. Чорновіл продовжив писати в редакції газети «Молода гвардія», куди влаштувався у вересні 1964 р. Він обійняв посаду завідувача відділу промисловості, а невдовзі ідеології. Тобто став відповідальним за висвітлення в газеті питань мистецтва, культури та літератури. Завдяки йому на шпальтах газети вперше з'явилася низка творів молодих шістдесятників, зокрема Івана Драча, Миколи Вінграновського, Василя Симоненка, Василя Стуса та ін. У статтях згадував заборонені імена й назви з історичного минулого, невдовзі його висловлювання і публікації знову зацікавили працівників репресивного апарату. Співробітники Комітету державної безпеки (КДБ) провели з головним редактором відповідну бесіду, і у В. Чорновола з весни 1965 р. почалися утиски на роботі. Його звільнили з посади завідувача відділу, перевели на посаду роз'їзного кореспондента, матеріали в друк довго цензурували і вписували без його відома цитати з комуністичних партійних документів.

Переслідування посилювалися, коли він спільно з Іваном Дзюбою та Василем Стусом на прем'єрі фільму Сергія Параджанова в кінотеатрі «Україна» виступив з осудом масових арештів представників української інтелігенції. За цю акцію та надсилання 15 вересня 1965 р. відкритого листа до Центрального комітету Комуністичної партії України та комсомолу України з протестом проти арештів В. Чорновола звільнили з роботи в газеті «Молода гвардія». У його помешканні співробітники КДБ провели обшук і вилучили книжки, надруковані до приходу комуністичного режиму на українській землі. Після трусу В. Чорновола доставили в Київське обласне управління КДБ, зобов'язали приходити на допити. За таких обставин його не зарахували до аспірантури Київського педагогічного університету, незважаючи на те, що він успішно склав іспити і пройшов за конкурсом¹³. Тож його плани щодо майбутньої літературознавчої діяльності змінилися. Замість того, щоби вдосконалювати себе в царині історії літератури, він обирає шлях борця за свободу своєї національної спільноти.

У серпні 1965 р., на відкритті пам'ятника Тарасові Шевченку в с. Шешори Косівського району Івано-Франківської області, він виголошує першу публічну гострополітичну, патріотичну промову. Говорить про Т. Шевченка як про захисника українського національного духу, про борців за волю України¹⁴. Його спробували затримати співробітники радянських силових структур, однак присутні на мітингу місцеві мешканці завадили цьому, допомігши В. Чорноволу сховатися від переслідувачів. Спонтанна допомога зовсім незнайомих людей справила сильне враження на нього, додала впевненості у правильності міркувань.

В'ячеслав Чорновіл приєднався до кампанії з протидії репресивних дій влади щодо представників української інтелігенції. Організував підготовку і розсилання в різні органи влади листів-протестів, брав участь і виступав на мітин-

¹³ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 72643фп. Т. 2. Арк. 259.

¹⁴ Чорновіл Т. Перший мітинг В'ячеслава Чорновола. *Час*. 2000. 14 квітня. С. 2.

гах і демонстраціях. Під його клопотанням до прокурора та голови КДБ УРСР щодо позапровових судових процесів підписалося 78 діячів науки і культури. Суспільний резонанс спричинив обговорення його клопотання на рівні керівництва УРСР¹⁵.

Неординарною подією під час тотального залякування радянським режимом суспільства стала відмова В'ячеслава Чорновола давати свідчення у суді над Богданом Горинем, Михайлом Горинем, Мирославою Зваричевською та Михайлом Осадчим. Свою відмову свідчити він обґрунтував системними порушеннями процесуальних норм досудового провадження справи, допущеними проти нього особисто та проти підсудних, яких судять безпідставно і в позап правовому закритому режимі. Такого більше ніхто не наважився зробити, хоча сміливий вчинок В. Чорновола вразив багатьох.

Охоронці режиму одразу в залі суду накинулися з погрозами і залякуваннями на В. Чорновола. За наполяганням прокурора Львівської області Бориса Антоненка вирок суду був доповнений окремою ухвалою про притягнення В. Чорновола до кримінальної відповідальності за відмову свідчити¹⁶. Невдовзі відбулося судове засідання з цього приводу, і В. Чорновола засудили за ст. 179 Кримінального кодексу Української радянської соціалістичної республіки (УРСР) про відмову давати свідчення на максимальний вирок за цією статтею – три місяці примусової праці з утриманням 20 % зарплати. Його вдруге звільнили з журналістської посади в редакції газети «Друг читача» і перешкоджали влаштуватися за фахом до самого припинення існування російсько-комуністичного (радянського) тоталітарного режиму в Україні. Тому він надалі працював на випадкових підробітках.

В'ячеслав Чорновіл продовжив протидіяти беззаконню комуністичної влади. Спільно з І. Світличним створив фонд допомоги політв'язням, намагався організувати підпільну друкарню у м. Вишгород під Києвом, де мешкав із часу переїзду зі Львова. На початку 1966 р. видав книгу «Правосуддя чи рецидиви терору?», в якій описав увесь комплекс допущеної режимом правової сваволі під час слідчо-судових дій над представниками української інтелігенції у 1965–1966 рр. На початку 1957 р. підготував книжку «Лихо з розуму (Портрети двадцяти “злочинців”», де відобразив інформацію про тих представників української інтелігенції, які були засуджені. Поряд із біографіями молодих талановитих діячів культури, науки та освіти, подав їхні листи, твори, матеріали проти-правного ув'язнення. У книжках провів паралелі між методами репресій проти української інтелігенції російської царської влади та російсько-комуністичної (радянської)¹⁷. А діяльність радянської міліції і КДБ у Львові схарактеризував, як на окупованій території¹⁸.

¹⁵ Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду». Спогади, щоденники, документи, матеріали / упоряд.: В. Баран, О. Майборода та ін.; за ред. Ю. Шаповала. Київ: Генеза, 2003. С. 222.

¹⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6160. Арк. 43–44; ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 68805ФП. Т. 14. Арк. 154.

¹⁷ Чорновіл В. Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»). Львів: Меморіал, 1991. С. 28.

¹⁸ Чорновіл В. Я нічого у вас не прошу. Торонто: Крайова Екзекутива УНО, 1968. С. 77.

У 1967 р. його кинули за ґрати за написання книжок «Правосуддя чи рецидиви терору?» та «Лихо з розуму», які, на думку радянських органів влади, містили наклепницькі вигадки, що ганьбили радянський державний і суспільний лад.

Під час ув'язнення у 1967–1969 рр. В. Чорновіл, проаналізувавши свою діяльність до арешту та становище руху спротиву в Україні, вирішив розпочати роботу зі систематичного інформування громадськості про боротьбу українських громадських активістів із російсько-комуністичним режимом. Після звільнення з ув'язнення створив підпільний журнал, який назвав «Українським вісником».

Суворі вимоги конспірації, обмежене коло його видавців, складність збору інформації впливали на зміст, періодичність виходу та географію поширення цього часопису. Проте В. Чорновіл продовжував готувати чергові номери підпільного журналу, в яких містилася недоступна для читачів з офіційних засобів масової інформації (ЗМІ) широка інформація з різних регіонів України про порушення прав громадян, регулярне політичне переслідування, судові вирокі, становище політв'язнів-українців, а також заборонені цензурою літературно-публіцистичні праці різних авторів. Журнал досить швидко став широковідомим, особливо у країнах вільного світу.

Наприкінці 1960-х років, у час наступу реакції, посилення утисків і нетерпимості до інакодумців, відмови багатьох від активної громадської діяльності, В. Чорновіл відкинув ідею угодовства з владою, не поділяв фаталістичних настроїв, підштовхував інших до праці. Підтримував і розширював контакти із громадськими активістами з різних областей України та представниками визвольних рухів з інших республік СРСР. Допомігав вирішувати найрізноманітніші проблеми друзів і знайомих; його помешкання стало прихистком для переслідуваних.

Посилення радянських репресій зумовило пошук нових методів спротиву, оскільки зростала кількість тих, хто відмовлявся діяти відкрито. На переконання В. Чорновола, актуальною стала ідея створення правозахисної організаційної структури, від імені якої громадяни мали відстоювати свої права. В'ячеслава Чорновіл приступив до утворення такої структури на початку грудня 1971 р., після арешту відомої одеської громадської діячки, дружини політв'язня Святослава Караванського Ніни Строкатої¹⁹. Розпочати заплановану роботу комітету не вдалося через масштабні арешти діячів українського спротиву в січні 1972 р., унаслідок яких ув'язнили майже всіх його членів.

Заарештували В. Чорновола 12 січня 1972 р. і звинуватили у виданні антирадянського журналу «Український вісник» та підготовці і зберіганні інших антикомуністичних матеріалів.

Незважаючи на відсутність серйозних підстав для обвинувачення та недоведеність слідством і судом причетності В. Чорновола до редагування «Українського вісника», йому винесли запланований вирок. Так, на закритому судовому засіданні Львівського обласного суду його засудили на 6 років позбавлення волі у виправно-трудоцій колонії суворого режиму з подальшим

¹⁹ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 72644ФП. Т. 2. Арк. 244.

відбуттям трирічного заслання. Відбувши встановлений термін покарання у мордовських політичних таборах Росії, він у березні 1978 р. приїхав на місце заслання в с. Чаппанда Ленінського р-ну Якутської автономної республіки соціалістичної республіки (АРСР), а згодом проживав у райцентрі Нюрба. Звільнитися із заслання і повернутися в Україну В. Чорноволу не вдалося, оскільки з середини 1979 р. влада розпочала черговий, третій, широкомасштабний наступ на український національний правозахисний рух. У результаті чого арештованими і засудженими стали діячі руху, які жили не лише в Україні, але й у засланні. В. Чорновола також заарештували напередодні звільнення у квітні 1970 р. і закритим судом у м. Мирний Якутської АРСР засудили за так звану «спробу згвалтування» на 5 років покарання у кримінальних таборах суворого режиму²⁰. Крім В. Чорновола, цей новий метод поборення неугодовних режиму людей шляхом фабрикування кримінальних справ із політичним підтекстом за допомогою провокацій застосували до багатьох інших провідних діячів українського руху Опору. Зокрема, засудили як «хуліганів» Василя Овсієнка, Василя Січка, Василя Стрільціва, «наркомана» Ярослава Лесіва, «гвалтівника» Миколу Горбала, «зберігача холодної зброї» Петра Розумного та ін. Це вчиняли з метою дискредитації їх перед громадськістю, вивчення доцільності окремого тримання політв'язнів серед кримінальних злочинців, перевірки надійності правового прикриття розправи, а також вивчення сили протидії з боку як самих жертв, так і захисників прав людини в СРСР та цілому світі. Відбувати покарання В. Чорновола відправили у кримінальний табір суворого режиму в Табагу Якутської АРСР. Наприкінці вересня 1983 р. його умовно звільнили й перевели відбувати випробувальний термін у селище Покровське Орджонікідзевського району Якутської АРСР на цегельний завод. Із закінченням терміну заслання у квітні 1985 р. він повернувся на Батьківщину.

Під час ув'язнення і заслання В. Чорновіл вів боротьбу за передбачене в радянських законах належне проживання і ставлення з боку радянських службовців різних органів як для себе, так і для інших політв'язнів. Він писав заяви та звернення до адміністрації таборів, прокуратури, судових і внутрішніх органів, КДБ, різноманітних місцевих і союзних державних органів, а також до міжнародних правозахисних та міждержавних організацій; голодував; відмовлявся виходити на працю тощо. Предметом боротьби насамперед були сфабриковані судові вирoki, вилучення листів чи обмеження листування, заборона побачень, боротьба за статус політв'язня, підтримка домагань інших політв'язнів тощо. До боротьби він залучав рідних, координуючи з ними дії за допомогою листів, часто його заходи протесту підтримували інші політв'язні. Завдяки цій боротьбі вдавалося добиватися дотримання адміністрацією встановлених правил поведження із в'язнями. Тож не випадково В. Чорновола назвали «зеківським генералом»²¹.

Довгих 13 років сибірського ув'язнення і заслання не зломити твердості характеру й наполегливості В. Чорновола, навпаки – стали часом проходження так

²⁰ Хроніка репресій. *Вісник репресій з України*. 1980. Вип. 6. С. 5.

²¹ Мороз Р. Всі сили – на оборону В'ячеслава Чорновола! *Українське слово*. 1981. 12 липня. С. 5.

званих «таборових університетів». Повернувшись у рідні краї, він не відмовився від ведення боротьби з окупаційним режимом. За ним ретельно стежили, тож він не зміг одразу розгорнути активної діяльності, почав відновлювати контакти, шукати однодумців, а невдовзі відновив друк «Українського вісника».

На початку 1970-х і в другій половині 1980-х років часопис продовжував залишатися джерелом висвітлення прихованої інформації і чинником стимуляції громадської активності. Під впливом «Вісника» формувались українські незалежні ЗМІ, поширювалися реформаторські, національно-визвольні ідеї в суспільстві, консолідувалися прихильники боротьби за нове суспільно-політичне й національне становище України. Як і в 1970-х роках, на якості матеріалів та оформленні журналу позначилися репресивні заходи влади.

Коли під час політичного розвитку суспільства постало питання формування структури, яка могла організувати й мобілізувати українську спільноту, В. Чорновіл почав реалізовувати свою давню ідею – створювати політичну організацію. З його ініціативи наприкінці 1987 р. відновили існування Української Гельсінської групи, заснованої 1976 р., що була покликана забезпечити громадським активістам захист із боку світового гельсінського руху від репресій радянської влади.

Коли ж у республіках Балтії і Закавказзя виникли масові громадсько-політичні організації, В. Чорновіл ініціював творення першої української громадсько-політичної організації другої половини 1980-х років – Української Гельсінської спілки (УГС)²². Уперше про формування нової організації він заявив на мітингу у Львові 16 червня 1988 р.²³, а датою її створення було проголошено 7 липня 1988 р., коли на одному з мітингів у Львові оприлюднили інформацію про її заснування. В'ячеслав Чорновіл спільно з Богданом і Михайлом Горинями підготував програмний документ спілки, яку очолював у перший рік її діяльності. Левка Лук'яненко, який на той час перебував на засланні, вибрали, на пропозицію В'ячеслава Чорновола, головою УГС суто формально, щоб відвести репресії влади від справжнього керівництва спілки.

В'ячеслав Чорновіл на основі редколегії «Українського вісника» утворив пресову службу УГС. Завдяки цьому нова неформальна організація відразу ж отримала ефективну пресслужбу, що мало велике значення для розгортання діяльності УГС у той складний для свободи слова час. Невдовзі В. Чорновіл зумів налагодити випуск низки різноманітних пресових видань УГС у різних регіонах України й за її межами, розширити та збільшити кореспондентську мережу.

Вдалою виявилася обрана засновниками УГС тактика, спрямована на радикальне ламання суспільного ладу й заснована на ненасильницьких, мирних еволюційних методах. Тактика поступового перебирання влади від компартії була характерною і для національно-демократичних рухів Польщі та республік Балтії, які поступово висували й розширювали перелік вимог і за допомогою реформаторської частини апарату радянського режиму розбивали владну систему.

²² Виступ В. Чорновола на обговоренні його творів, висунутих на здобуття Шевченківської премії в Будинку вчителя в лютому 1996 р. *Час*. 2000. 7–13 квітня. С. 2.

²³ Мітинг біля пам'ятника Франкові у Львові (16.VI.88 р.). *УВ-експрес*. 1988. № 8. С. 25.

У своїй діяльності ці структури порушували політичні, екологічні, соціальні, релігійні, культурницькі та інші питання.

Незважаючи на репресії з боку влади, УГС розширювала сфери й межі своєї діяльності, збільшувала кількість членів та прихильників. Діячі УГС продовжили працю редакції «Українського вісника» щодо координації діяльності із представниками національно-демократичних рухів республік СРСР. Хоча ініційована В. Чорноволом УГС не змогла стати широкою народно-фронтівською організацією, вона, без сумніву, вплинула на активізацію української визвольної боротьби, радикалізацію суспільних поглядів, популяризацію ідеї незалежності України.

У період становлення та розвитку УГС не вдалося уникнути непорозуміння та конфліктних ситуацій між членами організації. Неузгодженість позицій щодо діяльності та організаційної трансформації Співки виникла між Л. Лук'яненком та В. Чорноволом, що змусило останнього відійти від участі в керівництві УГС.

Самоусунувшись від назрівання конфлікту в керівництві УГС наприкінці 1989 р., В. Чорновіл приступив до створення Української незалежної видавничо-інформаційної спілки, що мала працювати як інформаційне агентство, інформцентр та пресове видавництво. Однак роботу з розгортання цієї структури він був змушений призупинити з обранням його головою Львівської обласної ради та депутатом Верховної Ради України, з огляду на надзвичайну важливість нової сфери діяльності.

В'ячеслав Чорновіл відіграв значну роль в утворенні широкого громадського об'єднання, яким став Народний рух України (НРУ). Оголошення про формування масштабної громадської структури, яка об'єднала б різні організації під назвою «Демократичний фронт», В. Чорновіл з одностумцями оприлюднив на червневих мітингах 1988 р. у Львові та написав проєкт його програми²⁴. На заваді організаційному утворенню Демократичного фронту стали репресії влади, яка 4 серпня 1988 р. уперше вдалася до кривавого розгону мітингу, а надалі заборонила проводити такі акції, залякуючи громадськість. Завадила влада створити фронт у Вінниці, Києві, Хмельницькому.

В'ячеслав Чорновіл та інші провідні члени УГС спочатку насторожено поставилися до ініціативи творчої інтелігенції утворити Народний рух України, серед якої було багато членів КПРС, вбачаючи в цьому можливість влади спрямувати енергію народу у вигідне їй русло. Хоча, вирішили взяти участь у черговій спробі створення всенародної організації. В. Чорновіл особисто сприяв розбудові рухівських структур, брав участь у роботі комітетів щодо підготовки установчих зборів організацій Руху, зокрема комітету з організації всеукраїнського Установчого з'їзду НРУ.

Під час виступу на Установчому з'їзді НРУ В. Чорновіл закликав відкинути розбіжності між прихильниками радикальних і поміркованих ідей для створення масштабної української організації²⁵.

Після Установчого збору Руху В. Чорновіл продовжив брати активну участь у діяльності та організаційному структуруванні НРУ. На початку 1990 р. доклав

²⁴ Державний архів Львівської області. Ф. П-3. Оп. 62. Спр. 301. Арк. 28.

²⁵ Три дні вересня вісімдесят дев'ятого: матеріали Установчого з'їзду Народного Руху України за перебування / голова ред. ради М. Горинь. Київ: [б.в.], 2000. С. 279.

чимало зусиль, щоб відстояти концепцію існування Руху як широкої громадської організації народнофронтівського типу, вважаючи, що перетворення НРУ в партію буде непоправним ударом по його дієздатності й не дасть йому змоги досягти наміченої мети – активізувати процес українського національного відродження і наблизити час відродження Української держави.

Наприкінці 1980-х років В. Чорновіл став активним учасником виборів до вищих та регіональних представницьких органів влади, допомагаючи опозиційним кандидатам на виборах до Верховної Ради СРСР 1989 р. та проводячи власну виборчу кампанію на виборах до Верховної Ради УРСР та Львівської обласної ради 1990 р. Незважаючи на втручання влади, 55 613 000 виборців, або 68,60 % електорату, обрали В. Чорновола народним депутатом УРСР. Він також був обраний депутатом Львівської обласної ради, а в квітні 1990 р. – її головою.

Перемога В. Чорновола на цих виборах була дуже значущою. Його ідеї та дії, які десятиліттями спотворювала радянська влада, отримали об'єктивну оцінку громадськості; відбулося перетворення з переслідуваного владою діяча на всенародно визнаного лідера і члена парламенту, він став однією з постатей, які ламали стереотипи українського суспільства про національну ідеологію та про таких «відступників-ізгоїв», як він сам.

Із першого пленарного засідання Верховної Ради В. Чорновіл ініціював різноманітні пропозиції, багато з яких вже обговорювалися або були апробовані у Львівській обласній раді. Він став членом Народної Ради, опозиційної парламентської групи, а згодом приєднався до її Радикальної парламентської групи.

Присутність у Народній Раді таких талановитих людей, як Чорновіл, які спрямовували й надихали інших, давала змогу парламентській меншості неодноразово досягати бажаних результатів у прийнятті законопроектів і постанов.

Обрання на Львівщині людини з великим авторитетом і державницьким мисленням було вдалим політичним рішенням у складних суспільно-політичних умовах того часу, сприяло зміцненню демократичних сил і процесів у регіоні та всій Україні.

На посаді голови Львівської обласної ради В. Чорновіл ініціював низку радикальних реформ. Насамперед із його іменем пов'язані політичні перетворення на Львівщині, де вперше були розроблені та впроваджені механізми відновлення інституцій і державних атрибутів незалежної Української держави. У зверненні до народу обласної ради Львівщина була проголошена «своєрідним островом свободи, на якому ми покликані довести спроможність народних рад назавжди покінчити з тоталітарною системою, з дискримінацією громадських прав людини, із згубним економічним механізмом, з узурпацією влади компартією. Віднині Львівщина реально стає на шлях революційних змін, стає місцем вироблення механізмів і принципів здійснення одвічної мрії нашого народу про незалежну, демократичну Українську державу»²⁶.

В'ячеслав Чорновіл почав наповнювати змістом гасло «Вся влада Радам», позбавляючи КПУ прерогатив органів влади. Обласна рада швидко реоргані-

²⁶ Відозва першої сесії демократичного скликання Львівської обласної ради до народу. *Вільна Україна*. 1990. 12 квітня. С. 1.

зувала облвиконком, створила нові відділи, заснувала власну пресу й інші органи, щоб вивести управління областю з-під контролю обкому комуністичної партії.

Довгоочікуваним рішенням для багатьох мешканців Львівщини стала ухвала обласної ради про офіційне запровадження в області національної символіки та гімну України. З першої сесії облради в області було розпочато економічні реформи. Серед різних проблем економічні питання були пріоритетними для Львівської облради, тому не випадково, що майже 80 % її рішень стосувалися економіки. Серйозним і суперечливим питанням для Львівської обласної ради, як і для інших обласних рад Галичини, було релігійне питання.

Обласна рада, очолювана В. Чорноволом, користувалася широкою підтримкою населення Львова, але зазнавала протидії з боку комуністичної партії, силових та промислових структур. Контрольовані комуністичною партією засоби масової інформації у співпраці з міліцією та КДБ розгорнули кампанію з дискредитації місцевої ради. Рішення облради неодноразово опротестовував районний прокурор і блокував місцевий комітет компартії.

На початку осені 1990 р. В. Чорновіл передбачав можливість наступу на демократичні свободи, який почався-таки у другій половині 1990 р. Тому він запропонував завчасно підготувати різні контрзаходи для його протидії. Одним із перших кроків було забезпечити координацію та узгодження дій між радами трьох західних областей України (Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської), де домінували демократичні сили. В результаті утворили Галицьку асамблею не лише для вирішення політичних питань, але й для вжиття заходів щодо стабілізації економічних процесів у цих регіонах²⁷.

У березні 1991 р., під час всесоюзного референдуму про майбутнє СРСР, з ініціативи В. Чорновола в галичині, крім додаткового республіканського опитування з неоднозначним питанням, провели плебісцит щодо ставлення громадян до ідеї відновлення незалежної Української держави. Приблизно 80 % населення відповіли на це питання позитивно²⁸. В. Чорновіл був активним під час серпневого путчу 1991 р.; із його ініціативи захопили Львівський обком КПУ і здобули таємні документи, що підтверджували причетність компартії до путчу. Чорновіл зробив значний внесок в ухвалення Акту проголошення незалежності України.

В'ячеслав Чорновіл брав участь у президентських виборах в Україні 1991 р. Запровадження інституту президентства в Україні він розглядав як важливий акт державотворення, який мав забезпечити ефективність владних структур України. Одразу після легалізації президентської посади він запропонував, а точніше зажадав, щоб лідери Руху та інших демократичних організацій негайно сформували Демократичний український виборчий блок і висунули єдиного кандидата²⁹. Проте узгодити спільного кандидата виявилось неможливо, тож у виборах взяла участь велика кількість кандидатів від демократичних об'єднань.

²⁷ Гулик І. В єдності сила народу. *За вільну Україну*. 1991. 16 лютого. С. 3.

²⁸ Результати референдуму в інших Галицьких областях. *Ратуша*. 1991. 18–19 березня. С. 1.

²⁹ Чорновіл В. «Ми були населенням – стаємо народом» [інтерв'ю з В. Чорноволом] / записав О. Грушковиц. *Відродження*. 1991. 19 листопада. С. 2.

Кандидатуру В. Чорновола в Президенти України висунули різноманітні об'єднання, трудові колективи, а також наймасовіша українська демократична громадсько-політична організація – НРУ. З-поміж інших демократичних кандидатів В. Чорновіл мав найвищий рейтинг підтримки серед виборців і становив найбільшу загрозу для представника колишньої партноменклатури Леоніда Кравчука, який вважався фаворитом³⁰. На переконання багатьох аналітиків і політичних діячів, єдиний кандидат від демократичних сил міг суттєво вплинути на результати виборів, створити умови проведення другого туру. Не заперечував цього і сам Л. Кравчук.

Переможцем перших всенародних виборів Президента України передбачувано став Л. Кравчук. В. Чорновіл набрав 23,27 % голосів, але значно випередив усіх інших кандидатів від демократичних сил. Програш на виборах був особисто для В. Чорновола не таким важливим, як омріяні результати підтримки українськими громадянами незалежності України. У передвиборчій діяльності він відводив ключове значення популяризації незалежності, оскільки від цього залежало доленосне рішення суспільства.

Після знакового і переломного в українській історії 1 грудня 1991 р. В. Чорновіл виступав за реорганізацію опозиційного табору, витворення дієвої опозиції, що мала діяти на конструктивних засадах, розвиваючи співпрацю з президентом на чітко визначених принципах. Швидко видозміну діяльності мали провести всі національно-демократичні сили з огляду на новий державно-політичний ландшафт.

НРУ мав стати центром нової конструктивної опозиції, яка домагатиметься провадження реформ у влади, що залишилася незмінною з часів перебування України під контролем Москви. На думку В. Чорновола, Рух зіткнувся з таким процесом організаційного розпаду, який переживали схожі об'єднання в інших країнах колишнього соціалістичного табору, що вимагало надання йому нової організаційної форми³¹. Однак, на відміну від багатьох інших народних фронтів, НРУ не прийшов до влади. Тому для НРУ актуальною була потреба перетворення з громадсько-політичної організації на політичну партію, щоб зберегти свої матеріальні ресурси, членство і важливе місце на політичній шахівниці країни.

На III Всеукраїнському з'їзді НРУ, що відбувся 29 лютого – 2 березня 1992 р., делегати підтримали позицію В. Чорновола. Однак частина членів виступила проти перетворення НРУ на політичну партію. Ідею збереження Руху у формі попередньої громадсько-політичної структури озвучувало й тодішнє керівництво. Існування цих двох позицій ледь не розколело рух. Компроміс був досягнутий унаслідок взаємних поступок як В. Чорновола, що мав підтримку більшості делегатів, так і попереднього керівництва. Вирішили замість одного керівника Руху обрати трьох співголів, якими стали І. Драч, М. Горинь (представники меншості) та В. Чорновіл. Таке двовладдя тривало до наступного з'їзду НРУ в

³⁰ Думка громадян щодо виборів Президента та референдуму на підтримку Акту про незалежність. *Голос України*. 1991. 1 листопада. С. 1.

³¹ Чорновіл В. Що далі? *Голос України*. 1992. 25 січня. С. 3.

грудні 1992 р., на якому В. Чорновола обрали одноосібним керівником Руху. З'їзд також ухвалив Концепцію державотворення в Україні – важливий документ про бачення НРУ подальшого розвитку державотворення в Україні.

На з'їзді вирішили діяти щодо президента Л. Кравчука на основі засад конструктивної опозиції, оскільки той не був прихильником проведення швидких політичних і економічних реформ. Делегати з'їзду також погодилися з позицією В. Чорновола щодо шкідливості ідеї побудови спочатку якоїсь абстрактної держави без одночасної розбудови національного демократичного суспільства. Тому, на відміну від інших, В. Чорновіл не піддався на спокуси влади та своєю опозиційністю змушував і уряд, і президента не демагогією, а реальними кроками до побудови ринкової економіки, а відтак і Української національної держави. Цей політичний крок розкритикували деякі націонал-демократи.

Провал політичних реформ в Україні призвів до блокування представниками колоніальної владної верхівки, що втрималася при владі після відновлення незалежності України, необхідних змін у різних сферах державного життя. На думку В. Чорновола, особливо актуально для України було негайно провести роздержавлення, грошову реформу, перетворення в аграрному секторі, посилення місцевого самоврядування тощо. Визначалося це зі закорінення в Україні штампів комуністичної свідомості, незрілості демократії. Щоб усунути перешкоди для розвитку українського суспільства і держави, потрібно було провести перевибори Верховної Ради³², оскільки чинний склад її депутатів був обраний ще за радянських часів, не відповідав новим реаліям, не міг справитися з новими викликами й перешкодив таким політичним та економічним реформам.

В'ячеслав Чорновіл 3 березня 1992 р. оголосив про відставку з посади голови Львівської обласної ради, посиляючись на законодавчі зміни, які зменшили повноваження голів облрад, і бажання більше уваги приділяти загальноукраїнським державним справам як депутату Верховної Ради України.

За ті 2 роки, що В. Чорновіл перебував на посаді голови Львівської обласної ради, він здобув важливий досвід управління регіональними структурами та людьми в різних кризових ситуаціях. Крім того, його активна діяльність на чолі «острова Свободи» в країні, де правив комуністичний тоталітарний режим, сприяла підвищенню його авторитету на загальнонаціональному рівні.

В українському парламенті В. Чорновіл був одним із найдієвіших депутатів. Без його участі не відбувалося обговорення та ухвалення жодного державотворчого документа, охопно з Конституцією України, реформами держуправління, економічними перетвореннями, розбудовою Збройних сил України, протидією російським зазіханням у різних сферах, зокрема у Криму і на Чорноморському флоті тощо.

Неодноразово В. Чорновола та фракцію НРУ критикували за недостатню увагу до економічних та соціальних питань у парламентській діяльності. Однак він це заперечував, зазначаючи, що і він, і члени НРУ регулярно порушують ці питання

³² Чорновіл В. Перемога комуністичного путчу в Україні. (До річниці Акту про незалежність України). *Независимость*. 1992. 21 августа. С. 2.

під час сесійних засідань. В. Чорновіл спрямовував свою парламентську діяльність та роботу фракції Руху на реалізацію економічного розвитку, пов'язаного з національною відбудовою України. Він закликав лідерів усіх фракцій і груп у парламенті не розглядати політичних питань, які могли б дестабілізувати роботу парламенту.

В'ячеслав Чорновіл, який був обраний до парламентської більшості у Львові та Тернополі 1990 р. й 1994 р. відповідно, регулярно зустрічався зі своїми виборцями, читав листи та звернення, організовував прийоми з особистих питань та щорічно звітував перед виборцями про свою роботу у Верховній Раді. Після обрання до парламенту 1998 р. за партійним списком НРУ, В. Чорновіл взяв зобов'язання сприяти розвитку державотворчих процесів в Автономній Республіці Крим, де активно працювала антиукраїнська російська пропаганда.

Очоливши НРУ в 1992 р. як одноосібний голова, В. Чорновіл доклав чимало зусиль для забезпечення ефективного функціонування партії. Він реорганізував центральні та місцеві структури, посилив інформаційно-пропагандистську діяльність, сформував систему підготовки нових кадрів, шукав можливості створити стабільне фінансування Руху.

Незважаючи на те, що Рух був в опозиції до влади, не мав постійного фінансування та, як і все суспільство, зазнавав впливу важкого соціально-економічного становища, В. Чорноволу вдалося зберегти потенціал Руху. Хоча після перетворення НРУ з громадсько-політичної організації на політичну партію зменшилась його чисельність, така реорганізація позитивно вплинула на зміцнення цього об'єднання. Структури на місцях збереглися і посилилися, про що свідчить перебування у складі партії 50 тис. членів. Вдалося збільшити чисельність парламентської фракції. Завдяки діяльності В. Чорновола Рух залишався однією з провідних політичних сил в Україні у 1990-х роках.

Значний внесок зробив В. Чорновіл у розвиток інформаційної служби НРУ. Він усвідомлював, що результативність її діяльності – це запорука ефективності партії. Від цього залежало, чи інформація про Рух буде в інформаційному просторі країни та полі зору ЗМІ інших країн. Тому велика увага приділялася покращенню обміну інформацією всередині партії, зміцненню співпраці зі ЗМІ та розвитку пресслужби Руху. Економічна криза 1990-х років, проблеми з фінансовою підтримкою пресслужби НРУ та внутрішньопартійна криза негативно вплинули на роботу пресслужби. Попри ці негативні обставини, В. Чорновіл вкладав ресурси для належної роботи інформаційної складової партії. Пресслужба Руху почала видавати щоденний інформаційний бюлетень «Рух-Прес» українською мовою та «Рух-Факс» англійською, з вересня 1992 р. почав виходити регулярний збірник матеріалів – щотижневик «Рух-Прес», а із 1995 р. – інформаційно-аналітичний бюлетень «Вісник Руху». На 1996 р. «Рух-Прес» видавав понад 40 газет і журналів загальним накладом майже 700 тис. примірників (у 1995 р. було 500 тис. примірників)³³.

Усвідомлюючи нагальну потребу в незалежному, демократичному та всеукраїнському виданні, В. Чорновіл почав друкувати у 1995 р. щотижневу га-

³³ Народний Рух України. VI Всеукраїнські Збори Народного Руху України, 15–17 грудня 1995 року: стенографічний звіт. Київ: [б. в.], 1996. С. 18.

зету «Час-Time». Він не вважав газету органом Руху, радше загальнодемократичним виданням, що сприятиме зміцненню національно-демократичних сил. Газета «Час-Time» не лише була інструментом для створення інформаційного продукту, а й організовувала різноманітні молодіжні, гуманітарні, спортивні та культурні заходи і виступала спонсором молодіжних, гуманітарних, спортивних та культурних подій.

Окрім газети «Час-Time», В. Чорновіл заснував видавництво «Час», яке видавало книжки, важливі для самоідентифікації та розвитку українців. Планували видати стотомну серію «Української модерної літератури». Директором видавництва став Роман Корогодський. Так, лише 1997 р. було видано сім книжок, серед яких «Рекреації» Юрія Андруховича, «Між Гоголем і Шевченком» Юрія Луцького, спогади про Івана Світличного «Доброокий» тощо. Загалом за період видавничої діяльності Р. Корогодського надрукували 30 томів запланованої серії³⁴. Книжки цієї серії не лише продавали, але й безкоштовно надсилали до бібліотек та навчальних закладів.

Рух під головуванням В'ячеслава Чорновола не змінив своєї конструктивної опозиції до президента і після того, як президентську посаду 1994 р. обійняв Леонід Кучма. Останній прийшов до влади за підтримки лівих, але він дистанціювався від них і не виконав своїх найгірших для процесу українського державотворення передвиборчих обіцянок, як-от законодавче введення другої державної мови – російської. НРУ підтримував дії Л. Кучми, як і Л. Кравчука, коли ті не йшли врозріз із процесом розбудови Української національної держави.

Дотримання НРУ такої політики щодо президентів посприяло тому, що не відбулося «білорусизації України». На думку політичного аналітика Сергія Грабовського, така позиція Руху відіграла позитивне значення, оскільки різка антипрезидентська політика могла змінити розвиток політичних подій³⁵.

Позиції НРУ і президентів збігалися щодо необхідності ухвалення Конституції України, яка впродовж 5 років після відновлення незалежності використовувала оновлену редакцію колоніальної конституції. «Конституція потрібна нам, – заявляв В. Чорновіл, – насамперед, як гарант внутрішньої стабільності і незворотності обраного нами в серпні 1991 року шляху. Її прийняття означатиме остаточний крах спроб повернутися до “соціалістичного вибору” радянської системи чи нової УРСР»³⁶. Тому за активної участі В. Чорновола та рухівської фракції у Верховній Раді України 28 червня 1996 р. була ухвалена Конституція України. Не всі її положення відповідали позиції В. Чорновола та рухівській «Концепції державного будівництва в Україні» через те, що прийняти її вдалося лише за умови компромісних рішень між різними силами в парламенті. Зокрема, тими депутатами, які протидіяли введенню в Основний Закон норм, що фіксували побудову української національної, демократичної, правової країни.

³⁴ Корогодський Р. Брама світла: Шістдесятники / упоряд.: М. Коцюбинська, Н. Кучер, О. Сінченко. Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2009. С. 277.

³⁵ Грабовський С. Виповнюється десять років із часу реєстрації Міністерством юстиції партії Народний Рух. *Український південь*. 2003. 6–12 лютого. С. 3.

³⁶ Чорновіл В. Пульс української незалежності. Колонка редактора / упоряд. В. Скачко; вступ. ст. та післямова Л. Танюк. Київ: Либідь, 2000. С. 156.

Після перевиборів Президента України та перших парламентських виборів 1994 р. В. Чорновіл надавав важливого значення процесу консолідації національно-демократичних організацій. Про створення такої організації, що мала взяти участь у чергових парламентських виборах, оголосили 7 листопада 1996 р. Невдовзі НРУ в особі Чорновола, Конгрес української інтелігенції (голова Іван Драч), «Просвіта» (голова Павло Мовчан) та Всеукраїнське об'єднання ветеранів (голова Ігор Юхновський) видали спільну заяву, в якій закликали до єдності напередодні виборів із метою формування єдиної фракції в майбутньому парламенті. Об'єднання національно-демократичних сил мало відбутися за такою формулою: єдина виборча платформа, єдиний список кандидатів, єдина фракція у післявиборчому парламенті та єдина політична організація. Було розпочато процес реінтеграції колишніх членів до Руху.

Задуману ідею не вдалося реалізувати через суперечності між різними організаціями та особисті амбіції політиків і лідерів партій, які не мали жодного шансу потрапити до парламенту. Головне протистояння на парламентських виборах 1998 р. розгорнулося між виборчим блоком, створеним Рухом, що називався «Рух за народ, за Україну», та виборчим блоком «Національний фронт», в який увійшли Конгрес українських націоналістів, Українська консервативна республіканська партія, Українська республіканська партія. Як наслідок, два блоки боролися на спільному електоральному полі, особливо в західних регіонах України. За підсумками виборів «Національний фронт» не пройшов до парламенту, а НРУ частково втратив депутатські мандати.

Для Руху результати виборів не були катастрофічними, оскільки зросла кількість членів рухівської фракції, яка стала налічувати 51 депутата. Однак всередині НРУ розпочався відкритий конфлікт, спровокований скромними результатами виборів і проблемами, з якими НРУ зіткнувся перед виборами. Крім того, влада намагалася вплинути на позицію Руху як єдиної сильної парламентської правоцентристської сили, що не зазнала серйозного розколу. Тому на початку 1999 р. всередині партії спалахнули конфлікти. Більшість керівництва НРУ, яка також була основою парламентської фракції Руху, оголосила про скликання позачергового з'їзду партії для переобрання голови Руху. Як наслідок, фракція НРУ розкололася.

Формально розкол стався на X з'їзді НРУ, організованому чорноволівською опозицією. Темою цього з'їзду стали такі слова Володимира Черняка: «Тяжко переступати через Чорновола. Але якщо Народний рух спіткнувся об Чорновола, то треба переступити і продовжити рух. Ми віддаємо належне В'ячеславу Максимовичу – він знамено національно-визвольної боротьби. Він записав своє ім'я золотими літерами на скрижалі історії України. Але якщо вже записав – то відійди і дай можливість записати іншим»³⁷. Обвинуваченого в «авторитаризмі» Чорновола усунули від керування партією та вибрали натомість Юрія Костенка.

В'ячеслав Чорновіл заявив, що «приводом до мого “повалення” стало те, що ми... не вимагаємо, як інші, грошей за кожне голосування»³⁸. Себто «рухів-

³⁷ Коробова Т., Гаврилова І. Рух Руху: від партії особистості до партії особистостей. *День*. 1999. 2 березня. С. 3.

³⁸ Чорновіл В. Пульс української незалежності. Колонка редактора / упоряд. В. Скачко; вступ. ст. та післямова Л. Танюк. Київ: Либідь, 2000. С. 612.

ським опозиціонерам» перешкоджав керівник Руху, який не йшов на порушення принципів партії заради якихось амбіцій, непевних прибутків тощо³⁹. Тому він виявився незручними для влади і деяких членів рухівської фракції, які вирішили взяти спочатку під контроль фракції Руху у Верховній Раді, а згодом «рейдернути» партію. Заходи з переобрання керівництва НРУ «рухівськими опозиціонерами» відбувалися з різноманітними позастатутними діями. Зокрема, всупереч рішення першого етапу ІХ збору Руху, за якими мав відбутися другий етап ІХ збору, «опозиціонери» оголосили свій збір десятим. Прихильники В. Чорновола 7 березня 1999 р. провели другий етап ІХ збору НРУ. На ньому визнали легітимним перебування В. Чорновола на посаді голови Руху, осудили розбрат у своїх рядах та закликали всіх членів НРУ зберегти єдність партії, що є важливою українською національно-демократичною політичною силою.

Ухвали другого етапу ІХ збору НРУ надали В. Чорноволу впевненості, що вдасться подолати розкол. Для цього він розпочав серію поїдок по обласних рухівських організаціях, щоб обговорити ситуацію на місцях і знайти шляхи порозуміння. Нагальність вирішення проблеми була зумовлена підготовкою до чергових президентських виборів 1999 р., на яких мали висунути узгодженого кандидата від правих і національно-демократичних сил. Кандидатуру В. Чорновола розглядали як таку, навколо якої можуть згуртуватися на президентських виборах праві та національно-демократичні організації⁴⁰.

Поїздки В. Чорновола в регіональні організації НРУ приносили помітний успіх, адже під час розмов і дискусій вдавалося долати непорозуміння. Він найменш в це вірив і говорив: «Кажуть – у партії вже стався розкол. Мені ж хочеться думати, що розколу в самій партії не буде!»⁴¹.

Проте В. Чорноволу не вдалося реалізувати свою ідею. Після чергової поїздки він дорогою з Кропивницького до Києва загинув в автокатастрофі поблизу Борисполя 25 березня 1999 р. До сьогодні немає ґрунтового офіційного розслідування, в якому розглянуті всі найменші деталі обставин смерті. Хоча багато хто вважає, що ця автотроща була наперед спланованою акцією з усунення небезпечного конкурента на майбутніх президентських виборах. Слідча комісія НРУ, що збрала свідчення про смерть В. Чорновола, стверджувала, що його загибель була спланованою⁴².

Загибель В. Чорновола виявилася серйозною втратою для НРУ, правочентристських сил та процесу українського державотворення загалом. Свідченням того, кого втратила Україна, став похорон В. Чорновола, в якому взяло участь близько 250 тис. громадян.

В'ячеслав Чорновіл був яскравою постаттю в українській історії, діяльність якого відіграла важливу роль у подіях 1960–1990-х років. Він був моральним

³⁹ Капелюшний В. Без Чорновола. *Сучасність*. 2000. № 4. С. 93.

⁴⁰ Там само. С. 105.

⁴¹ Чорновіл В. Спроба розколу Руху. Причини. Виконавці. Замовники. *Час*. 1999. 26 листопада. С. 3.

⁴² «Рух» з'ясував, що Чорновола вбили керівники МВС. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2003/11/2/2996265/>

авторитетом і одним із лідерів українського визвольного руху, з відновленням незалежності України працював на утвердження її державності, розвиток місцевого самоврядування, очолював найпотужнішу національно-демократичну партію 1990-х років. Зрозуміло, що він мав прорахунки під час своєї діяльності, проте до останнього дня життя намагався зробити якомога більше для консолідації українського суспільства і розвою Української національної держави. Тому його назвали Вартовим Української держави.

Василь Деревінський